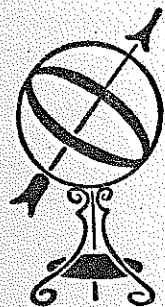

DE NATUUR VAN DE MAAND

door J. A. Nijkamp, met medewerking
van A. Nijkamp-de Jeeger

8e Serie — No. 7

1957

Winter aan de waterkant

Geel en grijs en bruin, bijna tot purper toe, is de kleur van het riet, dat het winterse water omzoomt. Wie oog heeft voor kleur, raakt niet uitgekeken, want de halm wisselt in tint met het licht van de dag. Het rietbos, dat in het heldere winterzonnetje staat te gloeien in warme pastelkleuren, wordt onopvallend grijsbruin in het nevelige licht van een heilige wintermorgen.

Is de temperatuur in de nacht laag en het weer mistig, dan wordt iedere rietstengel omgetoverd in een met glinsterende juwelen bezette staf, want de wind drijft de onderkoelde neveldeeltjes tegen de koude stengels en aan de loefzijde groeien lange ijsnaalden, die bij het doorbreken van het zonnetje het licht vangen en het tintelend breken en terugkaatsen voor zij ritselend van de stengel vallen. De lijszijde draagt veel kleinere kristallen.

Soms draait de wind in de loop van de nacht. Dan ontstaat een tweede streep van ijsnaalden, die een duidelijke hoek maakt met de eerste. De rietstengel heeft het verloop van de windrichting in de afgelopen nacht voor ons vastgelegd. Deze ijsbedekking van het riet noemen we ruigvorst.

In heldere winternachten heerst, door warmtestraling, in de onderste luchtlagen een temperatuur, die onder het vriespunt kan liggen. Dan verkilt de dauw tot rijp, die niet uit kristalnaaldjes maar uit minuscule bevroren druppeltjes bestaat. De rietalm is omgeven door een manteltje van ijs, dat aan de windzijde iets dikker is. Door het riet te knikken kun je het ijsmanteltje vaak als een broos en snel smeltbaar buisje losmaken.

In het voorjaar komen grauwig, grijszwarte vlekken en strepen op de rietalm, die doen denken aan 't weer, dat kringen en vlekken in vochtige doeken doet ontstaan. Het zijn schimmels en bacteriën, die ook voor het riet het bijbelwoord waar maken, dat al wat leeft tot stof moet wederkeren. Het riet heeft zijn mooiste en sterkste tijd gehad en in het voorjaar als de sappig groene jonge spruiten uit de wortelstokken omhoog pieken, knakt het, om op de bodem te verweren en te vergaan.

Dikwijls is het riet een veel langer bestaan beschoren. Er zijn heel wat dijkjes in ons land, die de naam 'rietdijk' dragen. Als dergelijke dijkjes worden afgegraven, blijken in het hart van de dijk vaak hele bossen riet aanwezig te zijn. Bij het maken van dijken ging men dus vroeger vaak uit van een dam van gestoken riet, die men vervolgens met aarde of klei afdekte. In de loop der eeuwen werd het riet wél geplet, maar het verging niet. Na honderden jaren lukt het met een beetje voorzichtigheid nog om hele rietbladen uit de geperste massa los te maken.

Zover ik weet wordt riet thans niet meer bij het maken van dijken gebruikt, maar het speelt ook nu nog een rol bij het winnen van nieuw land. Een rietzoom langs de kanaaloevers beschermt de oevers tegen de afslag, die o.a. veroorzaakt wordt door de stroom, die de schroef van motorboten opwekt. De versgebaggerde kanalen worden zo snel mogelijk van een beschutten- de rietzoom voorzien.

In de oorlog deed men in de Noordoostpolder een ontdekking, waarvan men nu weer profiteert bij het droogmaken van Oost-Flevoland. Zodra bij het afmalen van het water de gronden droog komen te liggen, vestigt zich in een minimum van tijd een weelderige onkruidflora. Tientallen planten geven hun vruchten of zaden mee aan de wind en kilometers verder kunnen de kiem-

plantjes opgroeien. Ook het water zelf voert heel wat zaden aan. Wanneer in korte tijd honderden hectaren droogvallen kan niet alle grond tegelijk worden bewerkt en op de onbewerkte stukken groeit het onkruid welig; bron voor nieuw zaad in de volgende herfst. In de oorlog ging het begreppelen trager dan gepland was en de vrees, dat het onkruid een ernstig gevaar zou worden voor de cultuur leek niet denkbeeldig. Toen kwam het riet; spontaan sloeg het overal op en... verdrong het andere onkruid. Het plezierige is, dat het riet bij het in cultuur brengen van de grond snel verdwijnt, zodat dit geen ernstig gevaar oplevert. De onkruidbedekking van de pas droog gekomen gronden heeft ook een voordeel: de miljoenen bladeren en blaadjes verdampen samen vele kubieke meters water, die anders op de nog niet gedraineerde grond niet zo gemakkelijk kwijt te raken zouden zijn. Riet doet echter precies hetzelfde. Toen dan ook de eerste gronden van de nieuwe polder Oostelijk Flevoland droogvielen, zaaide men ze — vanuit vliegtuigen — meteen in met riet, waarvoor men het zaad had gewonnen in de rietvelden van het Kampereiland.

Het beste en het dunste riet groeit dáár, waar het het riet lukt de concurrentie van andere planten neer te slaan. Het liefst groeit het riet op een niet te slappe bodem, terwijl het ook graag enige beschutting heeft. Met zijn forse wortelstokken kruipt het riet vanaf de oever het water in en het komt op plaatsen, die het door zaad nooit had kunnen innemen. Uit die wortelstokkenschie- ten de spruiten bij tientallen omhoog, waardoor het leven voor de concurrent moeilijker wordt en het riet zich zelf de beschut- ting bezorgt, die het zo graag heeft. Deze wederzijdse bescher- ming van de individuen in een in dichte vegetatie opgroeiende plantensoort noemen de biologen het „massa-effect” en het riet profiteert daar wel heel sterk van.

ECONOMISCHE BETEKENIS.

In september al, als het riet nog nauwelijks geelt, beginnen de rietnijders het ruigt te maaien. Ruigt noemen de rietnijders het riet, dat op drogere plaatsen groeit en dat zij vanaf de wal of in het ondiepe water makkelijk kunnen maaien. Alle moge- lijke kruiden, die zich op de oever tussen het riet konden hand- haven en die in de zomer die zoom zo kleurrijk deden zijn, wor-

den meegesneden. Is het riet lang genoeg dan wordt het nog gebost, maar anders wordt het los verkocht. De bollenboeren dekken er hun land mee af en veeboeren gebruiken het als strooisel in hun stal.

Als in de winter het ijs de plassen begaanbaar maakt komen de maaiers om het hoge, nu bladloos geworden riet neer te halen. Dan is het 'help man, help vrouw' en zelfs de kinderen moeten eraan te pas komen om het door vader gemaaide riet snel te bossen, want veilig is het riet pas als het langs de oever in hoge tassen ligt opgestapeld. Het mooiste en langste riet — met een lengte van 3 à 4 meter — wordt gebonden in bossen, die een omvang van 1 meter hebben.

Wat de oudste gebruiksvorm van riet is geweest, zou ik niet durven zeggen. Ik durf niet te beweren, dat het biezen mandje van Mozes van riet was vervaardigd, al zal de grondstof ervoor er wellicht nauw aan verwant zijn geweest.

In Nederland worden thans een kleine miljoen bossen per jaar geproduceerd. Ze vinden hun weg naar de 100 grote en kleine bedrijven, waar rietmatten worden vervaardigd. Die rietmatten zijn onontbeerlijk in de tuinbouw en bij de steenfabrieken, waar matten worden gebruikt om de stellingen met in bewerking zijnde stenen tegen de felle zon of regen te beschermen. De toepassing in de tuinbouw berust op de uitstekende warmte-isolerende eigenschappen van het riet. Ieder hol buisje houdt een luchtlaagje vast en al die holle buisjes samen vormen een ideale beschutting. Het gebruik van riet als dakbedekking is reeds oud en ook thans speelt het daarvoor een belangrijke rol. Bedenken we, dat riet bovendien een belangrijke grondstof is voor plafonds van stuk-werk en dat steeds meer geperste rietvezelplaten in de bouwerij worden gebruikt, dan beseffen we, dat dit simpele riet in ons hele leven een grote rol speelt. De rietvelden van het Kampereiland, de Biesbos en nog zovele andere watergebieden mogen we heus niet tot de 'woeste grond' rekenen, die alleen maar waarde heeft voor de recreatie.

Dit wetende verwondert het ons dat het riet vanouds een vervloekte plant, een duivelsplant, was. De 'bewijzen' hiervoor zijn echter zo evident, dat we ze moeilijk kunnen ontkennen. Als u een rietblad — desnoods een dor — tussen duim en wijsvinger doorhaalt, voelt u in het onderste deel van het blad duidelijke

moeten en als u die bekijkt herkent u ze als de indrukken van tanden: er is in dat rietblad gebeten! Wie zou dat in oude tijden anders gedaan kunnen hebben dan een vertoornde duivel? Talrijk zijn de verhalen die deze 'duivelsbeet' verklaren.

„Toen Christus aan het kruis hing, dacht de Duivel dat hij de zege had behaald en, trots en verwaand, ging hij boven het Christushout zitten. Maar de stervende Heiland liet hem nog zijne macht gevoelen. Hij gebod hem in het lager bij het moeras groeiende riet te kruipen. De Duivel moest gehoorzamen en hij verborg zich tussen de rietstengels en, uit razernij, zette hij twee-driemaal zijne tanden in een rietblad; en deze beten bleven er in gedrukt en heden nog zijn ze duidelijk te zien'.

Is. Teirlinck: Flora Diabolica.

DE LISDODDE.

Het was het volk vaak een behoefte de planten in verband te brengen met heilig en duivels en zelfs de mooie lisdodde, die we ook in de winter aan de waterkant aantreffen, ont kwam daaraan niet. Hij werd als duivelsplant beschouwd, omdat het zijn stengel was, die Christus bij de bespottung als scepter in de hand werd gegeven, maar anderszins deed hij om dezelfde reden dienst als antidiabolicum bij het bannen van de duivel. Zijn Vlaamse naam „duivelsbender' wijst ook in deze richting.

De naam 'lampepoetser', die hij in sommige streken heeft, verplaatst ons terug in de tijd, dat het walmende oliepitje het glas aan de binnenkant met vettig roet bedekte. Het gebruik als fakkel op Hartjesdag raakt, meen ik, ook uit de tijd. De riet-snijder gebruikt echter de taai stengel nog steeds om zijn bossen te binden. De bloembinder heeft hem ontdekt als decoratieve plant voor het maken van bloemstukken.

Het mooiste is hij echter buiten, aan de winterse plas. Lang nadat het wilgenroosje zijn zaad aan de wind toevertrouwde en de grote gele lisvruchten hun bruine zaden te water lieten, begint eindelijk de lisdodde zijn onvoorstelbare grote hoeveelheden zaad in de lucht uit te storten. Zo'n door sneeuw bedekt plasje op een heldere vriesdag met pluizende lisdodden is een winterbeeld apart, dat op zichzelf reeds een wandeling waard is. Dat pluizen begint op een willekeurige plaats; het is net of de

eerste prop pluizen uit de vruchtcylander wordt geperst. Is er eenmaal een begin, dan gaat het hard en in het voorjaar herinneren alleen de kale stengels nog aan de plaats, waar de ,dullen' stonden.

De omtrek van een cylinder kunnen de kinderen in de hoogste klas wel berekenen. Laat u hen nu 1 cm² uit een lisdodde snijden en van dat stukje het aantal pluusjes tellen. Een simpel berekeningetje leert hen hoeveel zaden één zo'n dikke vruchtaar de lucht in stuurt en ze zullen dan makkelijk begrijpen, dat de lisdodde in onze nieuwe polders op tientallen kilometers van het oude land spontaan opslaat. Laat u het de kinderen echter doen aan het einde van een middag: de ontsnappende pluusjes doen een wilde ballonjacht ontstaan, die makkelijker te ontketenen dan te bedwingen is.

Die middag blijft hen echter lang in het geheugen en ook dat is iets — zelfs wel een beetje wanorde — waard.

DE AALSCHOLVER.

Bij onze grote rivieren en op de plassen kunnen we de aalscholvers verwachten; grote, bijna zwarte vogels, die met regelmatige vrij snelle vleugelslag over het water wieken of met iets ingetrokken hals op een dukdalf rusten. Op ons blaadje staat hij ook nog in een andere heel typische houding: met half uitgespreide vaak wapperende vleugels. Hij zit zich dan te drogen. Het is met die aalscholvers een eigenaardig geval. Het zijn uitstekende duikers, die ook onder water prima kunnen zwemmen. Dat hebben ze, als visjagers, natuurlijk ook wel nodig. Alle vier de tenen zijn in de grote zwemvliezen opgenomen en die beide krachtige roeivoeten slaan in het water gelijktijdig uit. De vleugels worden normaal bij het zwemmen onder water alleen gebruikt bij snel wendelen of plotseling afremmen. Het gekke is, dat de vleugels drijfnat worden, wat we bijvoorbeeld bij duikeenden nooit zien. Dit verklaart de typische houding met de waaierende vleugels.

Duiken ze plotseling onder dan gaat dat, als bij vele duikers, met een krachtig sprongetje, waarbij haast het hele lichaam boven het water uitkomt. Ze kunnen echter ook heel stiekem onderduiken, waarbij het lichaam gewoon wegzakt, zoals we dat ook wel bij futen zien. Ze nemen de gevangen vis mee naar de opper-

vlakke, waar ze zo manoeuvreren, dat de prooi met de kop naar voren naar binnen glijdt.

Chinese vissers richten de aalscholvers af voor de visvangst en om hen te beletten de gevangen vis in te slikken brengen ze een metalen ring om de hals van de aalscholvers aan. In Nederland hebben de vissers het niet erg op de schollebaar voorzien en het is gelukkig, dat een paar flinke kolonies op goed beschermde terreinen liggen.

De aalscholvers gaan al heel vroeg broeden, soms al in februari, en ze gaan tot laat in de zomer door. Evenals de reigers broeden ze graag in kolonies in bomen, waar ze grote platte takken-nesten maken. Bij de eendenkooien in Wanneperveen (Natuurmonumenten) en Lekkerkerk (Zuidhollands Landschap) is dat mooi te zien. De boseigenaren moeten wel iets voor de zwarte watervogels over hebben, want de uitwerpselen kalken de bomen wit en de bomen gaan er tenslotte ook van dood. De grote hoeveelheden mest en uitgebraakte, over de nestrant gevallen vis verspreiden een doordringende stank en 's zomers komt er een dichte vegetatie van brandnetels en andere stikstofminnende planten. Een bezoek aan zo'n aalscholverskolonie — bv. in de paasvakantie — is zeker de moeite waard, omdat het vogels zijn die heel sterk tot de verbeelding spreken.

DE REIGER.

Winter aan het water: als we in een enkel prentje de ellende van de vogels in barre winter moesten uitbeelden, zou het een broodmagere reiger zijn, die roerloos in de sneeuw aan de oever van een bevroren poldersloot stond. Wat doet die reiger daar? Het is voor ons mensen zo onbegrijpelijk, dat deze uitstekende vlieger niet besluit ons koude land te verlaten om zuidelijker, misschien slechts een honderd of tweehonderd kilometers verder, aan open water de vis te gaan vangen, die zijn leven kan redden. Zo ergens dan worden we hier weer geconfronteerd met de ervaring, dat een dier niet redelijk denkt, maar gehoorzaamt aan een innerlijke drang. Die innerlijke drang om weg te trekken is er in het najaar en in de voorwinter wel geweest en een deel van de reigers heeft ons land toen vaarwel gezegd. Bij een ander deel was blijkbaar die drang niet sterk genoeg of werd minstens overheerst door de nog sterkere drang om hier te blijven. Met het

voortschrijden van de tijd neemt de trekdrang blijkbaar in kracht af en als dan de winter wat laat en wat geleidelijk doorzet gaat de vogel, die zich zelf menselijkerwijs gesproken makkelijk had kunnen redden, blindelings de hongerdood tegemoet.

In zo'n koude winter vlak voor de oorlog vond ik in een Noordhollands bosje in de buurt van een visrijke plas meer dan tien dode reigers. Ze waren stuk voor stuk broodmager, maar toch was de honger niet de oorzaak van hun dood geweest: ze vertoonden allemaal schotwonden. Hoewel ik het niet kan bewijzen, geloof ik heel zeker dat de jachtopziener dit in opdracht van zijn vissende heren had gedaan. De anders zo schuwe en voorzichtige reiger was nu een gemakkelijk doelwit geworden.

De reiger eet vis, erger, de reiger eet veel vis en daaronder zijn knapen, die ook voor de menselijke consumptie geschikt zijn. Dat heeft hem de haat op de hals gehaald van alles wat visser heet en wat niet uitgerust is met wat ruimer blik en daaraan heeft hij het ook te danken, dat de vogelwet hem op genade of ongenade overlevert aan ieder, die hem wil vangen of doden. De mens op z'n smalst.

Met klem zou ik de stelling willen verdedigen, dat het simpele bestaan van een dier voor ons een reden moet zijn om het te beschermen, tenzij er zich heel ernstige belangen van de menselijke samenleving als geheel tegen verzetten. Dat is hier zeker niet het geval. Een reiger is een visser met de ogen; hij moet de vis zien om hem te kunnen vangen. Vissen zijn uitstekend gecamoufleerd; hun donkere rug maakt hen van bovenaf moeilijk zichtbaar. Een vis, die zich wendt en die zijn zilverige buik aan de spiedende reiger vertoont is een kind des doods. Nu is het met vissen zó gesteld, dat hun evenwicht in het water een heel delicate aangelegenheid is. Iedere aquariumliefhebber weet — en dus ook vele kinderen weten — dat een vis, die zich niet helemaal goed voelt, spoedig kantelt en we mogen dus veilig stellen, dat zieke vis een veel groter kans maakt kennis te maken met de snelle reigersnavel dan gezonde. En nu komt het nare: niemand kan de invloed daarvan precies schatten. We weten dus nooit nauwkeurig hoe groot de invloed van reigers, aalscholvers en andere vissers is op het behoud van een gezonde vissenstand.

De reiger doet meer dan vis eten. Hij snapt ook menige veldmuis en jonge rat en dat kunnen we slechts in hem loven. En mag het genot van de vele duizenden, die zich verlustigen in de

aanwezigheid van deze mooie grote vogel in ons polderland niet ook in zijn voordeel meetellen? Als we zo enghartig zijn, dat we willen wegen, moeten we toch erkennen dat beide schalen elkaar minstens in evenwicht houden. Dat de reiger blijve! Al is de tijd voorbij, waarin rijk uitgedoste edellieden de snelle valk beproefden op de blauwe visrover, ook thans speelt deze vogel nog een belangrijke rol in de recreatie en dat laatste is een teer goed, waarmee we niet onvoorzichtig mogen omspringen.

DE ROERDOMP.

Soms brengt de tocht door het riet verrassingen en zie je een vogel, waarop je nauwelijks durfde hopen. Als we de Biesbos ingaan, is er een redelijke kans dat we een roerdomp te zien krijgen, maar ik zou het u niet graag garanderen en het is best mogelijk, dat pas het tiende bezoek de gewenste verrassing zal brengen. Tweemaal heb ik die verrassing beleefd ver van alle plassen af. Beide malen was het in de winter bij vriezende weer. De eerste keer trof ik de roerdomp aan tussen het riet op een wallekant van een polderslootje in Noord-Holland. Ik zag hem eerder dan hij mij en daaraan zal het wel te danken zijn geweest, dat ik hem in de gaten kreeg. De tweede keer was het op een veel verrassender plaats, maar ik wist tevoren dat ik hem waarschijnlijk zou vinden.

Een paar jaar geleden ontdekte een van mijn medewerkers de bruine rietvogel bij een plasje van nauwelijks 8 m² in onze tuin in het Zuiderpark. In dat plasje staan riet en lisdodden en toen we er de volgende dag samen behoedzaam naartoe slopen, leek de tocht op een teleurstelling uit te lopen. Tot de uitstekende en geofende ogen van mijn metgezel hem ontdekten. Het kostte mij de grootste moeite om, heel preciese aanwijzingen volgend, de vogel in de kijker te krijgen.

Al is dus de kans, dat de kinderen de roerdomp buiten zullen ontdekken klein, de mogelijkheid dat zij er op z'n onverwachtst in eens tegenover staan, is toch niet uit te sluiten. Afgezien daarvan mogen zij van een van onze geheimzinnigste moerasvogels wel iets weten. Geheimzinnig, want hij verstaat de kunst schijnbaar in het niet te verzinken. Ik laat hier nu even Dr. A. F. J. Portielje aan het woord, die in zijn prachtige boek 'Dieren zien en leren kennen' (Uitgave Elsevier) het roerdompgedrag beschrijft en analyseert. Ik geef u alleen de beschrijving.